

ПЕДАГОГІЧНІ ІДЕЇ А. МАКАРЕНКА В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТІСНОЇ ПАРАДИГМИ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРИТ

Актуалізовано проблему сирітства в Україні, необхідність упровадження інноваційних підходів з метою надання професійної допомоги дітям-сиротам на основі науково обґрунтованих концепцій виховання, освітніх парадигм. Особистісна парадигма виховання дітей-сиріт не просто декларує, а утверджує дитину як найвищу цінність життя, передбачає визнання її індивідуальності, самотності, самоцінності. Опікунсько-виховна діяльність як складник освіти потребує перегляду й оновлення традиційних теоретико-методологічних засад виховання дітей-сиріт з урахуванням швидких змін сучасного суспільства. Мета статті – висвітлення педагогічних ідей А. Макаренка в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт. Проаналізовано погляди А. Макаренка на проблеми виховання в контексті особистісної парадигми. Наголошено, що педагогічні ідей А. Макаренка потребують переосмислення, набувають нового змісту в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт. Педагогічна спадщина українського педагога не лише становить яскраву сторінку вітчизняної педагогіки та її історії, а й стала феноменом світового освітньо-виховного процесу, його глибинні ідей мають вагу й сьогодні.

Зроблено акцент на необхідності використання провідних постулатів педагога в процесі оновлення традиційних теоретико-методологічних засад виховання дітей-сиріт. Увага до особистості вихованця та його самореалізації для А. Макаренка була актуальною, але здебільшого у зв'язку з проблемами організації педагогічного впливу. Проаналізовано ідей А. Макаренка про важливість особистісного підходу до дітей, можливість реалізації вихованцями авторства власного життя, доцільність спеціальної організації педагогічного середовища, що співзвучні із сучасними постулатами особистісної парадигми виховання, хоча й зазнали впливу тогочасного політико-ідеологічного трактування ідеалу радянської людини.

Ключові слова: виховання, виховне середовище, гуманізм, діти-сироти, особистісна парадигма, педагогічне середовище, суб'єктність, опікунсько-виховна діяльність, особистість, особистісний підхід.

Перехід до нової особистісної парадигми – провідна тенденція сучасної освіти й загалом педагогічної свідомості суспільства наприкінці ХХ – початку ХІ століття. Особистісна парадигма переакцентує увагу з інтелектуального на емоційний і соціальний розвиток особистості, на розвиток особистості як індивідуальності в її самотності, унікальності, неповторності (Г. Балл, І. Бех, І. Подмазін, В. Сериков, І. Якиманська та ін.). Перенесення акцентів убачається в пріоритетності самовизначення й саморозвитку особистості над її інформатизацією; розумінні, усвідомленні та визначенні свого місця у світі над його освоєнням; у становленні суб'єктної позиції дитини в освітньому процесі, який повинен бути побудований так, щоб забезпечувати особистісний смисл діяльності учасників освітньо-виховного процесу, створювати простір для прояву й розвитку їхньої індивідуальності, здійснення свободи вибору [9, с. 82].

Комплекс завдань переходу системи освіти на нову філософію розвитку постає й перед такою ланкою, як дитячі будинки та інтернатні заклади. Зміна вектору суспільного розвитку нашої країни супроводжує низку суперечностей, результатом яких є масове зубожіння народу, поширення соціального сирітства, безпритульності, зростання дитячої злочинності, які вимагають від педагогічної науки нової філософії, нових, нестандартних підходів у розв'язанні проблем виховання, навчання, соціального захисту дітей-сиріт. Опікунсько-виховна діяльність як складник освіти потребує перегляду й оновлення традиційних теоретико-методологічних засад виховання дітей-сиріт з урахуванням швидких змін сучасного суспільства. Вивчення й осмислення виховання дітей-сиріт у контексті особистісної парадигми у вітчизняній теорії та практиці (ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) сприятиме, на наш погляд, кращому розумінню тих задумів, які треба реалізувати в умовах сьогодення, при цьому максимально зберегти педагогічну національно-культурну спадщину України, накопичений досвід опіки та виховання дітей-сиріт, прогресивні ідей видатних педагогів.

У зв'язку з цим особливого значення набуває ретроспективна генеза історико-педагогічного досвіду становлення й розвитку парадигм і концепцій виховання з метою виявлення світоглядних положень та установок, на основі яких не тільки пояснюються й оцінюються педагогічні реалії минулого, а й установлюється їх продуктивний зміст, визначається прогностичний потенціал.

Парадигми виховання традиційно розглядають у соціокультурному контексті, а отже, співвідносять із пріоритетними інтересами суспільної свідомості, панівними ідеологічними постулатами. З огляду на це, педагогічні ідей А. Макаренка потребують переосмислення, набувають нового змісту в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт. Виховний досвід Антона Макаренка від самого початку його оприлюднення ще у 20-х роках минулого століття викликав значний інтерес і чимало дискусій серед науковців і практиків, які не вщухають і сьогодні. Педагогічна спадщина українського педагога не лише становила яскраву сторінку вітчизняної педагогіки та її історії, а й стала феноменом світового освітньо-виховного процесу, його глибинні ідей мають вагу й сьогодні.

Дослідженням педагогічної спадщини А. Макаренка займалася значна кількість вітчизняних і закордонних науковців, які аналізували різні аспекти його виховної системи (Б. Бейкер, А. Бойко, О. Галян, Г. Жура-

ковський, І. Зязюн, В. Кумарін, М. Красовицький, М. Ніжинський, М. Степаненко, Г. Хіллінг, М. Ярмаченко та ін.). Прогресивні ідеї відомого педагога потребують ґрунтового аналізу в контексті сучасних соціокультурних освітніх змін.

Мета статті – висвітлення педагогічних ідей А. Макаренка в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт.

На початку ХХ ст. в Україні гостро постала проблема опіки та виховання дітей-сиріт. Після Першої світової війни й революції А. Макаренко у 1920 р. організував під Полтавою колонію для знедолених дітей, дітей-сиріт, неповнолітніх правопорушників. Для нього – це діти, які тимчасово потрапили в складну життєву ситуацію. Педагогу важливою була соціалізація дитини, послідовна реалізація соціально-педагогічної концепції, перевиховання дітей для потреб соціалістичної держави [8, с. 178]. А. Макаренко зумів забезпечити справжню гуманізацію процесу ресоціалізації колишніх юних злочинців, використавши “правило не цікавитися минулим хлопців” [6, с. 161].

Орієнтація ідей видатного педагога на розроблення “програми людської особистості” суголосна державницькій політиці 20–30-х рр. ХХ ст., інтересам соціалістичного гуманізму, коли проблему розвитку особистості визнавали лише співвідносною з колективним способом співіснування, а колективізм уважався найважливішою якістю вихованця. Дослідники А. Бойко й М. Степаненко стверджують, що відомий педагог дійсно трактував виховання як соціальне явище, але не виключав й особистість із цього процесу [7, с. 24]. Об’єкт своєї діяльності він завжди розглядав як діалектичне поєднання особистості й суспільства.

Увага до особистості вихованця та його самореалізації для А. Макаренка була актуальною, але здебільшого у зв’язку з проблемами організації педагогічного впливу. Тому не випадково його хвилювало, чи “має право педагог втручатися в рух характеру і скеровувати туди, куди потрібно, чи він повинен пасивно слідувати за цим характером?” [328, с. 130]. Відповідь для А. Макаренка очевидна: має право, за умови вміння це робити. Отже, доцільність спеціальної організації педагогічного середовища, у якому вихованець отримує досвід соціальної співдії та поштовх для свого саморозвитку, не викликав у нього сумнівів. Однак акцент на вихованні “в колективі й через колектив” доводить соціально-особистісну спрямованість педагогічної системи А. Макаренка. Поєднання соціального й особистісного як цілісного феномена було провідною ідеєю А. Макаренка. У міркуваннях видатного педагога знаходимо й розуміння індивідуальної сутності людини, яку колектив не пригнічує, а, навпаки, розвиває. Неодмінною умовою соціалістичного виховання він уважав ситуацію, у якій ті індивідуальні прагнення, які самі собою не суперечать принципу колективу, визнаються й підтримуються [3, с. 39]. Визнання індивідуальності та її розкриття, з позиції А. Макаренка, найоптимальніше забезпечує педагогічно доцільна організація життя дітей у колективі.

Важливою ідеєю виховання в контексті особистісної парадигми є підкреслення важливості забезпечити особистісний підхід до вихованців, що передбачає врахування певною мірою їхньої суб’єктності. А. Макаренко стверджував, що “проблема особистості може бути вирішена, якщо в кожній людині бачити особистість” [4, с. 13]. Але в тогочасній ситуації підпорядкованості ідеалам соціалізму поза суспільством та окремо від нього особистість не розглядалася. Зокрема, у “Лекціях про виховання дітей” А. Макаренко, наголошував: “Ми вимагаємо від нашого громадянина, щоби він у кожен хвилину свого життя був готовий виконати свій обов’язок, не очікуючи розпорядження або наказу, щоби він володів ініціативою і творчою волею” [5, с. 80]. Отже, активність особистості дитини заохочувалася лише з урахуванням її корисності для суспільства (для виконання обов’язку).

На переконання педагога, виховання спроможне пробудити творчі сили людини, її ініціативність. Його погляди втілюють віру в можливість підрастаючої особистості, але в межах колективу, який дисциплінує, скеровує, спонукає, сприяє. Під час визначення методів виховання, на думку А. Макаренка, необхідно орієнтуватися на позиції вихователя в доборі способів виховної взаємодії. Зокрема, педагог виділяє низку взаємодій, що виникають між вихователем і вихованцем: способи впливу на характер ставлення вихованця до самого себе; включення його в систему спілкування з однолітками; способи корекції світогляду; зміна ціннісних установок і стилю поведінки. Звідси випливає, що метод виховання є одним із інструментів не тільки впливу на людину, а й взаємодії. За А. Макаренко, вихователь добирає й використовує систему методів відповідно до поставленої мети. Оскільки вони є “інструментами доторкання до особистості”, під час їх добору необхідно враховувати всі тонкощі, особливості особистості вихованця. Не існує гарного чи поганого методу. Ефективність вирішення виховних завдань залежить від багатьох чинників та умов, а також від послідовності й логіки застосування сукупності методів. Значне місце в педагогічній теорії А. Макаренка посіло твердження, що найважливішим шляхом до ефективного виховання дітей є така організація їхнього життя, яка сприяє формуванню в них певних поглядів, стосунків, звичок. “Істинна сутність виховної роботи ... полягає зовсім не у ваших розмовах із дитиною, не в прямому впливі на дитину, а в ... організації життя дитини” [1, с. 84].

Дослідниця О. Галян вважає, що конкретизація механізмів виховання А. Макаренка забезпечена ідеями та принципами, які містять указівку на можливість вияву вихованцями своєї особистісної суб’єктності (ідея добровільності перебування вихованця в колективі, принцип виховання в умовах свободи). Однак вони зазнали впливу тогочасного політико-ідеологічного трактування ідеалу радянської людини, де реалізація істинної суб’єктності кожного передбачалася відповідно до нього, тобто в дусі вимог соціалістичної доби

[2, с. 284]. Науковець переконана, що педагог усвідомлює потребу розвитку суб'єктності вихованців (на це вказує лише контекст), стверджуючи: "Ми не хотіли, щоби кожна окрема особистість почувалася б об'єктом виховання... Для нас вона об'єкт виховання, а для себе вона жива людина, і переконувати її, що вона ... явище педагогічне, а не життєве, було б мені не вигідно. Я намагався переконати, що я ... старший, який керує життям за її допомогою, за її участю" [5, с. 165]. З огляду на це, автор називав свою діяльність активно "практично доцільною педагогікою", яка "створює особистість", а основну мету вбачав у формуванні активно-творчої життєвої позиції колективу, педагога й підростаючої особистості. Як постулює О. Галян, суб'єктність вихованців (в описі її атрибутивних характеристик: самостійність, ініціативність, креативність, свобода та відповідальність) А. Макаренка представляв у зв'язку з їхньою активною співдією з колективом, де відбувалося формування й вияв ними життєвої, громадянської та творчої позиції, розкривалася індивідуальна сутність кожного. Однак авторство людини власного життя було обмежене нав'язаним пропагандистськими ідеологемами й детерміноване вимогами соціального середовища.

Висновки. У педагогічній спадщині педагога містяться погляди про важливість особистісного підходу до дітей, доцільність спеціальної організації педагогічного середовища, указівки на можливості реалізації вихованнями авторства власного життя, що співзвучно із сучасними постулатами особистісної парадигми виховання. Однак ідеї видатного педагога зазнали впливу тогочасного політико-ідеологічного трактування ідеалу радянської людини. Переосмислення педагогічних поглядів А. Макаренка в контексті особистісної парадигми виховання дітей-сиріт в Україні, на нашу думку, допоможе окреслити можливості імплементації його продуктивних ідей в умовах реформування системи інституційного догляду дітей.

Використана література:

1. Авсєнев П. С. Изъ записокъ по психологiи. *Сборникъи зъ лекцiй бывшихъ профессоровъ Кiевской духовной академiи*. Вып. 3. Київ : Въ Типографiи Губернскаго Управленiя, 1869. 246 с.
2. Галян О. Особистість школяра у вимірах суб'єктності: історико-педагогічний дискурс : монографія. Дрогобич : Коло, 2017. 360 с.
3. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / сост. Л. Ю. Гордин, А. А. Фролов. Москва : Педагогика, 1983. Т. 1. 368 с.
4. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. /сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. Москва : Педагогика, 1986. Т. 7. 320 с.
5. Макаренко А. С. Педагогические сочинения : в 8 т. / сост. М. Д. Виноградова, А. А. Фролов. Москва : Педагогика, 1984. Т. 4. 400 с.
6. Переписка А. С. Макаренко с А. М. Горьким. URL: http://az.lib.ru/m/makarenko_a_s/text_1935_perepiska_s_gorkim.shtml. (дата звернення: 12.02.2020).
7. Степаненко М., Бойко А. Педагогічна концепція А. С. Макаренка і сучасність (до 125-ї річниці від дня народження видатного українського педагога). *Рідна школа*. 2013. № 1–2. С. 23–29.
8. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Київ : [б. в.], 2005. Кн. 2 : XX століття : навчальний посібник/ ред. О. В. Сухомлинська та ін. 552 с.
9. Ямбург Е. О. Гармонизация педагогических парадигм – стратегия развития образования. *Сборник научных статей по материалам Международной научно-практической конференции* : в 2 ч. / под общей ред. М. Г. Ковтунович и С. Б. Малых. Москва : ПЕР СЭ, 2004. Ч. 1. 244 с.

References:

1. Avsenev P. S. Iz' zapisok' po psihologii. Sbornik' iz' lektsiybyivshih' professorov' Kievskeyduhovnoy akademi. [From notes on psychology. The collection of lectures by former professors of the Kiev Theological Academy]. Vyip. 3. KiYiv : V' Tipograflii Gubernskago Upravleniya, 1869. 246 s. [in Russian].
2. Halian O. Osobystistshkoliara u vymirakh subiektnosti : istoryko-pedahohichnyidyskurs : monohrafiia. [The personality of the student in the dimensions of subjectivity: historical and pedagogical discourse: monograph]. Drohobych : Kolo, 2017. 360 s. [in Ukrainian].
3. Makarenko A. S. Pedagogicheskiesochineniya : v 8-mi t. [Pedagogical compositions: in 8 vols.] / sost. L. Yu. Gordin, A. A. Frolov. Moskva : Pedagogika, 1983. T. 1. 368 s. [in Russian].
4. Makarenko A. S. Pedagogicheskiesochineniya : v 8-mi t. [Pedagogical compositions: in 8 vols.] / sost. M. D. Vinogradova, A. A. Frolov. Moskva :Pedagogika, 1986. T. 7. 320 s. [in Russian].
5. Makarenko A. S. Pedagogicheskiesochineniya : v 8-mi t. [Pedagogical compositions: in 8 vols.] / sost. M. D. Vinogradova, A. A. Frolov. Moskva :Pedagogika, 1984. T. 4. 400 s. [in Russian].
6. Perepiska A. S. Makarenko s A. M. Gorkim. [Correspondence of A. S. Makarenko with A. M. Gorky]. URL: http://az.lib.ru/m/makarenko_a_s/text_1935_perepiska_s_gorkim.shtml (data zvernennya 12.02.2020) [in Russian].
7. Stepanenko M., Boiko A. Pedahohichna kontseptsiia A. S. Makarenka i suchasnist (do 125-yi richnytsi vid dnia narodzhennia vydatnoho ukrainskoho pedahoha). [A.S. Makarenko's pedagogical concept and modernity (to the 125th anniversary)]. *Ridnashkola*. 2013. № 1–2. S. 23–29. [in Ukrainian].
8. Ukrainska pedahohika v personaliiakh: u 2 kn. Kn. 2: XX stolittia :navchalnyiposibnyk / red. O. V. Sukhomlynska [ta in.]. [The Ukrainian pedagogy in personalities: in 2 volumes. Book. 2: XX century: teach. tool. for higher education. Institutions]. [B. m.] : [b.v.], 2005. 552 s. [in Ukrainian].
9. Yamburg E. O. Garmonizatsiya pedagogicheskikh paradigim – strategiya razvitiya obrazovaniya. [Harmonization of pedagogical paradigms - the strategy of education development]. *Sborniknauchnyihstately po materialam Mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii*. V 2-h ch. Ch. 1 / pod obschey red. M. G. Kovtunovich S. B. Malyih. Moskva : PER SE, 2004. 244 s. [in Russian].

Lialiuk G. M. The pedagogical ideas of A. Makarenko in the context of the personal paradigm of raising orphans

The article addresses the problems of orphanage in Ukraine, the necessity introduction of innovative approaches in order to provide professional assistance to orphans on the basis of scientifically sound concepts of upbringing, educational paradigms. The personal paradigm of raising orphans does not simply declare, but affirms the child as the highest value of life, implies recognition of her personality, identity, self-worth. The tutelage-educational activity as a component of education requires the revision and updating of traditional theoretical and methodological foundations of raising orphans, taking into account the rapid changes of modern society.

The analyzes the views of A. Makarenko on the problems of education in the context of personal paradigm. It is emphasized that pedagogical ideas of A. Makarenko need rethinking, acquire new meaning in the context of personal paradigm of raising orphans. It is emphasized that pedagogical ideas of A. Makarenko need rethinking, acquire new meaning in the context of personal paradigm of raising orphans. Attention to the personality of the pupil and his self-realization for A. Makarenko were relevant, but mostly due to the problems of organizing pedagogical influence. Emphasis is placed on the need to use the leading postulates of the teacher in the process of updating the traditional theoretical and methodological foundations of raising orphans. The ideas of A. Makarenko about the importance of a personal approach to children, the possibility of realization by the pupils of authorship of their own life, the expediency of a special organization of the pedagogical environment, which are in harmony with the modern postulates of the personal paradigm of education, though influenced by the then political and ideological interpretation of the time, are analyzed.

Key words: education, educational environment, humanism, orphans, personal paradigm, pedagogical environment, personality, tutelage-educational activity.